

İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ, EDEBİYAT FAKÜLTESİ YAYINLARI
PUBLICATIONS OF THE FACULTY OF LETTERS, ISTANBUL UNIVERSITY

İSLÂM TETKİKLERİ ENSTİTÜSÜ
DERGİSİ

REVIEW OF THE INSTITUTE OF ISLAMIC STUDIES

Müdür — Editor

Ord. Prof. Dr. ZEKİ VELİDİ TOGAN

CİLD — VOLUME III.

CÜZ — PARTS 3 - 4

1959-1960

Edebiyat Fakültesi Matbaası

İSTANBUL

1966

CIHAN TARİHÇİSİ OLARAK REŞİDÜDDİN

KRAL JAHN

(Leiden ve Utrecht Üniversitelerinde Ortaasya tarihi profesörü)

1318 senesinin 18 Temmuzunda büyük acem alimi ve devlet adamı Reşidüddin, hükümdarı ve koruyucusu Ölceytü'yü zehirlenme suçundan haksız yere idam edildi. Bu adamın ölümü yalnız İran için en ünlü kişilerinden birinin kaybı değil, aynı zamanda o zamanki bütün kültür çevreleri için eşi bulunmıyan bir şahsiyetin yok olması demektir.

Reşidüddin'in yüksek kabiliyeti çeşitli sahalarda kendini göstermekteydi, bunu bugün, çok sayıdaki eserlerini yavaş yavaş tanıdıktan sonra daha iyi anlayabiliyoruz. Büyük bir filozof, büyük bir teolog ve belâgat alimi, hekim ve muhakkak ki hatırı sayılır bir politikacıydı-yoksa vezirlik koltuğunu yirmi sene güç elinde tutabilirdi-fakat yaptığı işlerin zirvesi şüphesiz ki tarih yazarlığı sahasındadır.

Reşidüddin'den evvel, ta eski Mısırlılar'dan başlayarak Ortaçağ Avrupa'sına kadar çeşitli milletler, her devrin kendine has olan dinî-kültürel düşünceleri çerçevesinde kendi dünyalarının tarihini yazmışlardır, fakat Avrupa ve Asya kıtalarındaki çeşitli büyük devletlerin tarihi ve kültürünü ilk defa olarak ilmi bir tarafsızlıkla yazabilmiş olma hakkı sadece müellifimize aittir. Bu yüzden haklı olarak modern anlamda ilk cihan tarihçisi sayılabilir.

Dinî ve kültürel önyargıların hakim olduğu bir dünyada böyle bir eserin ortaya çıkmasını mümkün kılan şartlar hangileriydi? Esas olarak aşağıdaki iki faktör göz önüne alınır: Cengiz Han'ın fetihlerinin meydana getirdiği dünya çapındaki inkilâplar ve bu teşebbüslere sebep olan Moğol prenslerinin şayanı hayret geniş fikirliliği ve merakı; bu onları çağdaşı bütün hükümdarlardan ayıran bir husustur.

Cengiz Han'ın ve onun ilk halefleri zamanındaki İmparatorluk, politik bakımdan hemen hemen bütün Avrupa ve Asya'yı birleştirmekteydi. İktisadî bakımdan ise, dünya kurulusundan beri en geniş ekonomik sahayı içine almaktaydı. Bu sayede Avrupa ve Asya'nın bütün büyük kültür memleketlerini birbirleriyle enyakin münasebete geçirmişti.

Bu temasların sadece ticaret ve iktisadiyat hayatına münhasır kalmayıp aynı zamanda fikir alanına da tesir etmiş olması her şeyden evvel Moğol hükümdarlarının büyük kazancıdır. Dinsiz olmalarına rağmen, Asya ve Avrupa'daki yüksek kültüre sahip çağdaşlarının aksine dinî problemler karşısında önyargısız bir müsamaha gösteriyorlardı. Bu tutumları, İmparatorluklarına dahil, büyük kültüre sahip milletlerle olan münasebetlerinde de görülüyordu. Mümkün olduğu kadar özellikleri ve geleneklerine hürmet ediliyordu. Her şeyden önce merak saikasıyla meydana gelen bu yeni cereyanların en yüksek noktasını bilhassa Cengiz Han'ın iki haleflerinde bulabiliriz: Uzak doğuda Büyükhan Kubilay'la (1259-1294) Önyasadaki Moğol Devletinin hükümdarı İlhan Gazan'da (1195-1304) Kubilay daha çok dinî sorularla meşgul olurken Gazan'ın ilgisi tarihe yönelmişti. Bunlardan birincisi, Tibet, Hindistan Çin'in büyük dinî şahsiyetlerinde en yetkili müşavir ve yardımcılarını bulursa, Gazan'a da kader Reşîdüddin'in şahsında, kendine has seçkin kabiliyeti ve zekâsı sayesinde Gazan'ın fevkalâde tarihi arzularını gerçekleştirmeye muktedir olan bir adam hediye etmişti.

1247'de Hamadan'da doğan Reşîdüddin'in, hemen başlangıçta Moğol prenslerinin idaresini kabul eden eski ve okumuş bir yahudi ailesine mensuptur. Kendisini müslümanlığı kabul etmiş ve ikinci acem ilhanlı hanı Abaga'nın hususî hekimi olarak görüyoruz (1265-1282). Bu görevini onun halefleri Argun ve Gazan zamanında da yerine getirdi. Bu sonuncusu onun seçkin kabiliyetlerini takdir ederek, onu 1298 senesinde veziri yaptı. Bu pâyeyi 1318 deki trajik ölümüne kadar taşıdı.

Çok kere Reşîdüddin'in yahudi oluşu ile, kendisinin yüksek kabiliyeti ve hepsinden evvel alışılmamış açık fikirliliği ile tarafsızlığı arasında bir bağ kurulur. Bu iddiada oldukça hakikat payı vardır, çünkü bu hususiyetlere değil kendi devrinin, ondan çok sonrasının İslâm alimleri bile yabancı kalmaktaydılar. Devrinden önce övülmeğe değer tek istisnasını IX. yüzyılda Horezmlî büyük El-Bîrûnî teşkil eder. O da Reşîdüddin gibi çağdaşlarının dinî sınırlarını ve önyargularını aşmaya muvaffak olmuştu ve onu da- bizim müellifimiz gibi-takip eden birisi çıkmamıştır.

Reşidüddin Câmî' üt-Tevârih adı altında tanınan tarihî eserleri, 1306/7 senesindeki kendi tasnifine göre dört cilde ayrılır. «Gazanî Tarihi» bir cihan tarihi, jeneolojik bir eser ve coğrafi bir hülâsa. Kaynaklara göre 1300/1 senesinde Gazan' onu Türk ve Moğol camiasının, yani Cengiz Han'ın ve Gazan'a kadar onu takibedenlerin tarihini yazmakla vazifelendirdi. Gazan 1304 senesinde öldüğü zaman bu kısım henüz tamamlanmamıştı. Ancak onun kardeşi ve halefi Olcaytü zamanında tamamlandı. Fakat Gazan'ın hatırasına hürmeten bu cilt "Tarih-i Mübârek-i Gazanî" adını aldı. Aynı zamanda Olcaytü müellifimizi bir cihan tarihi yazmakla görevlendirdi. Bu cihan tarihine daha sonra Reşidüddin bir Olcaytü Tarihi de ilâve etti ki bu bugün coğrafi hülâsa gibi müellifimizin kayıp eserleri arasındadır. Bunun yanında zikredilen jeneolojik eser son senelerde ortaya çıkmıştır.

Türk ve Moğol tarihinin, kültürünün ve dilinin araştırmacı için şüphesiz ki birinci cilt büyük ehemmiyet taşır. Bunun bir sonucu olarak bugün bu kısmın bütün olarak metin ve tercümesi neşredilmiştir. İkinci kısım için aynı şey söylenemez, gerçi muhteva bakımından daha az ilgi çekicidir, ama buna karşılık görülmemiş bir yenilikde büyük bir işi göstermektedir, yani eserin ilk cihan Tarihi olması.

Bu eserin ilk kısımları eskiden bilinenlerin çevresi içinde kalırken peygamberlerin hikâyesi, Muhammedin ve halifelerin hayatı gözümüzün önünden geçmektedir - bundan sonra eser dış görünüşte bile yeni bir yol seçmekte, birbirini takibeden dört büyük Türk sülâlesinin, yani Gazneliler, Selçuklar, Horezmşâhlar ve Oğuzlar'ın geçmişini ayrı ayrı incelemektedir. Bu zamana kadar neşredilmemiş olan Oğuz - Tarihi hariç, bu kısımlar ancak bazı ufak tefek yenilikler gösterirse de, herşeye rağmen sistematik bir Türk tarihi yazarlığının başlangıcı olarak kabul edilebilir.

Bundan sonra muhteva bakımından büyük bir değişiklik geliyor. Bunu takibeden Çin, Avrupa ve Hindistan'ın tarihi ile islâm tarihçiliğine yeni konular girmektedir ki, bu o zamanki görüş sahasının dışına çıkmaktadır. Burada mühim olan sadece konudaki yenilik değil, aynı zamanda Reşidüddin'in ödevini nasıl ve ne şekilde yerine getirdiğidir.

Moğollar'dan önce, geniş çaptaki müslüman tarih ve coğrafya literatüründe, Çinliler, Hintliler ve Avrupalılar hakkında bazı enteresan bilgilerin olduğu inkâr edilemez. Fakat bu milletlere tarihî bakımdan

umumî bir bakış fikri müslüman Ortaçağ dünyasında hiç bir zaman ortaya çıkmamıştır - Zaten aynı husus diğer büyük kültür milletlerinde de görülmez. Burada öyleyse Reşîdüddîn tamamen yeni bir sahaya girmektedir.

Muhakkak bir surette birincisi kadar önemli olan ikinci yeniliği ise kendisinin her defasında adı geçen milletlerin ilk tarihî kaynaklarını araştırmasıdır. Bu olay bize bugün ne derece tabîî görünürse görünsün, kendi devri için işitilmemiş yepyeni bir iştir ve kendisini takibeden olmamıştır. Burada devrinin bütün ihmaline rağmen, hakikaten açık düşünceli bir insan aynı derecede serbest düşünceli bir hükümdarın fikirlerini gerçekleştirmektedir.

Bu bakımdan bilhassa Gazan'ın üstünde durulursa bunun sebebi vardır. Gerçi Reşîdüddîn'in kendisi Gazan'ın kardeşi ve halefi Ölceytü'yü Cihân Tarihini yazdırtan kimse olarak söylerse de, eserin içindeki bazı tarihler, bunu hiç olmazsa kısmen Gazan hayatta iken tasarlanmış olduğunu gösterir. Bana kalırsa Cihân Tarihi fikrini ve emrini veren kimsenin Gazan olmaması için hiç bir sebep yoktur. Eserin emrini Ölceytü'nün hüküm sürdüğü devirde ve onun koruyuculuğu altında tamamlanmış olması Reşîdüddîn'in bu hükümdarın adını vermesine sebep olmuştur. Reşîdüddîn'in çeşitli yazılarından anlaşıldığı gibi Ölceytü'nün çoğunlukla ilgisinin teolojik-felsefî sorularda toplanması, bu fikrin benimsenmesine yardımcı olmaktadır.

Müellifimizin eserinin meydana gelişi sadece politik duruma, üniversal tutuma ve koruyuculuğa bağlı değil, aynı zamanda yazıldığı yere de bağlıdır. Reşîdüddîn'in Cihân Tarihi Tebriz'de İran'daki Moğol Devletinin başşehirinde, merkezi durumu bakımından Kubilay'ın Pekin'ini bile gölgede bırakan bir şehirde yazılmıştır. Doğunun ve batının büyük merkezleri arasındaki politik münasebetler burada toplanır, Avrupa Asya ticaretinin merkezi burasıdır, doğu ve batı düşüncesinin çeşitli tarzları hiç bir yerde görülmiyen bir şekilde burada birbirleriyle karşılaşır. Hemen hemen bütün dünya dinlerinin karşı karşıya geldiği yer burasıdır. Moğol hanlarının musamahakâr tutumları sayesinde bu dinler bir zaman için ve sulh içinde yanyana bulunabilme imkânına burada sahiptiler. Gazan'ın, müslümanlığı kabul etmesinden sonra da (1285) bu eski barışçı düşünüş bir müddet devam etti.

Dinlerin ve milletlerin ötesinde bir düşünüşe sahip olan bu merkezî şehirde Reşîdüddîn'in bu yepyeni teşebbüsünü gerçekleştirmesi

için tarihî eserler ve yardımcı adamlar bulması güç olmadı. Daha birinci cildin yazılması esnasında, her yetkili kaynağı araştırabiliyordu (bunun için her şeyden önce yalnız kendisine açık olan Moğol kaynaklarını düşünüyorum) ve Kubilay'ın büyükelçisi Pulad ve Gazan'ın kendisi gibi, bu sahada söz sahibi insanların işbirliğine dayanabiliyordu.

Bilhassa Çin tarihini yazarken böyle olmuştur. Kendisinin adını verdiği iki ravisi şüphesiz ki bu işi iyi bilen kimselerdi. Çin Tarihinin, memleketin hükümdar sülâleleri bakımından inanılır bir kaynak teşkil ettiği gibi, en mühim tarihî olayları da içine aldığına böylece muhakkak gözü ile bakılabilir. Herbert Franke'nin ön çalışmalarından çıkan netice budur. Ne yazık ki Çin tarihinin neşri ve tercümesi bu zamana kadar mümkün olmamıştır; bu yüzden burada bu yetersiz bilgilerle kalmaktayız.

Reşidüddin'in Uzak-Doğu kültürünü ne kadar çok takdir ettiğini, bizzat Çin sanatkarlarını meşgul etmesi ve Çin alimleri ile olan münasebeti gösterilmektedir. Bu işbirliği neticesinde, Çin tebabeti ve farmakolojisi hakkında geniş çapta bir eserin farsçaya tercümesi gelirdi ki bu, bazı kısımlar halinde bugün bize kadar gelmiştir. Halbuki onun teşviki ile yapılan Çin'in idarî sistemi hakkındaki bir kitabın tercümesi ise bugüne kadar ortaya çıkmamıştır.

Çin tarihi ile ilgili ancak birkaç umumi söz söyleyebildiğim halde, onun Hind ve Frenk Tarihi bakımından çok daha elverişli bir durumum var. Çünkü uzun zamandanberi bizzat bunun incelenmesi ile meşgul idim, fakat bunu sona erdirmiş de değilim.

Müellifimizim Hindistan tarihi, uzun zaman muhtevası hakkındaki yetersiz bilgi yüzünden, El-Birûni'nin Hindistana ait meşhur eserinin bir parçası sayılmıştır. Wilhelm Berthold ve daha bir çok araştırmacılar da bu fikirdeydiler. Fakat yakından incelenince görülüyor ki Reşidüddin yalnız El-Birûni'den ve diğer yazarlardan, bilhassa Cüzcânîden bol bol faydalanmış olmayıp aynı zamanda tamamiyle el değmemiş olan büyük ölçüdeki kısımlar ilâve etmiştir. Bunlar bilgin bir ravinin, Kamalaşri Baxşi'nin yardımı ile yazdığı kısımlardır. Reşidüddin'nin çinli ravileri gibi Kamalaşri Baxşi de tarihî bakımdan aydınlatılmıyan şahsiyetlerdendir. Sadece, Gazan'ın müslümanlığı kabul etmesinden sonra İran'da kalan budist rahiplerinden biri olduğu kati olarak biliniyor. Bir de Moğol devrinde budizmin mühim bir rol oynadığı ve Moğol budist mez-

hebinin muhtelif ilhamlar aldığı bir memleket olan Keşmir'den geldiğini biliyoruz.

Müellifimizin Kali Yuga'nın (cihan tarihi devirlerinin dördüncüsü) sonunda eski Hindistan tarihi ile İran'ın Halifelerin ve hattâ Cengiz Han tarihi arasında irtibat kurması uydurma fakat çok enterasan bir tarihî konstrüksiyonu teşkil eder. Bütün bunlar arasındaki ortak figür (Büyük İskender ile aynı zannettiği) VII. yüzyıldaki meşhur Kaşmir'li fatih Lalitaditiya' dır. Böyle cür'etli, dünya çapındaki tarihî konstrüksiyonlara girişebilmek için gereken şartların, Cengiz Han'ın imparatorluğunun hemen bütün Avrupa ve Asya'yı içine aldığı devirden yani bizim müellifimizin devrinden daha müsait başka bir devir olmasıdır. Misalimiz bu sahada yapılanların zirvesini göstermektedir.

Reşidüddin'in münakaşasız bir şekilde ve tarafsız olarak Hindistan tarihine ilâve ettiği malumat Buda'nın hayatı ve akideleri, Buda dini ve din tarihi ile uğraşan kimselerin bütün dikkatini çekecek kudrettedir. Reşidüddin bunu yapmakla, aynı surette El-Bîrûnî'nin hemen hemen üç yüzyıl önce Brahmanizm dini ile yaptığı gibi, bu mühim konuyu Ortaçağ ilmî islâm edebiyatına ilâve etmiştir. Bu kısmın aşağı yukarı üçte biri Mahâyâna'nın efsanevî gelenekleri manasında Buda'nın hayatını içine almaktadır. Reşid, doğrudan doğruya Buda'nın doğuşu ile başlamış, daha sonra gençliği ve birbirinin arkasından bu dünyadaki hayatının mühim hadiseleri, yani dört karşılaşması, dünyadan kaçarak inzivaya çekilmesi, Bodhi ağacına gidişi, Mâra'nın iğvaları ve nihayet Kuşinâgara'daki ölümü bahis konusu olmuştur.

Kuruluş bakımından Buda'nın hayatı geniş hatlariyle klasik örneklerle bağlı kalmaktadır. Fakat tek tek bakılınca çok çeşitli olan kaynaklardan alınan bilginin değiştirilmiş hatta çok kere kısaltılmış olduğunu görürüz. Bu söylenene misal olmak üzere Buda'nın ölümü kısmından şu parçayı aynen alıyorum: "Hindistan'da Kuşinâgara adında, sakinlerinin hepsinin cesur ve korkusuz oldukları bir şehir vardır. Şâkamuni'nin şehirlerine gelmek niyetinde olduğunu işitirler. Fakat şehre gelen yolu kocaman yüksek bir kaya parçası kapatıyordu. Bu yüzden, onu bu kayayı aşmak zahmetinden kurtarmak için, kayayı iri çekiç ve sivri kazmalarla ortadan kaldırmaya karar verdiler. Ve kayayı parçalamaya koyuldular. Fakat Şâkamuni mucizevî bir şekilde, kayayı aşmaksızın, şehre gökten indi. Kendisinin geldiği haberi duyulunca işlerini bırakarak onu görmeye gittiler. O zaman Şâkamuni onlara dedi ki: "Sizin uğraşma ve zahmetlerinizin bana faydası dokundu mu? Be-

nim için gökyüzüne çıkmak, sizin için yeryüzünde gezinmek ne ise olur". Bir müddet sonra hayatının sonu geldi.

Şehirde birdenbire massif kristalden kubbeli bir yapı yükseldi. Şâkamuni bu kubbeli yapıya girdi ve içinde bir arslan gibi uykuya daldı. Kristal şeffaf olduğu için onun içinde yattığı görülüyordu. Fakat içeriye giden bir yol yoktu, önceki kapılar kapanmıştı. Ansızın sütun şeklinde ışık huzmesi gibi bir şeyin kubbeden yukarıya doğru yükseldiği görüldü.

Üç gün sonra Şâkamuni'den öğüt almak isteyen bir yabancı geldi. Onun hayatta olmadığını görünce, çok feryat edip intihar etti; çünkü bu olay onun için kendi ölümünden daha kötüydü. Birdenbire gözlerini açtı ve Şâkamuni'yi gökyüzünde gördü ve bütün insanlar onu tekrar canlı olarak gördüler. Gökyüzünden o adama Şâkamuni dedi ki : Üzülme ve feryat etme, çünkü benim için ne doğuş ne ölüm, ne başlangıç ne son, ne geçmiş ne de gelecek vardır". Adam Şâkamuni'nin bu sözlerini işitince, sevindi ve neşelendi".

Esas itibariyle Jetaka kaynaklarını aksettiren bu hayalî hikâye Buda'nın ölümünü anlatan esas tasvirlerden ne dereceye kadar uzaklaşmıştır: Tabiat üstü olayların ve mucizelerin anlatılışında klasik Hind ve Çin Mâhayâna-kaynaklarından ne kadar çok ayrılmıştır. Bu ancak kendi başına ayrı bir gelişmenin neticesi olabilir ve aslında Kamalaşri'nin memleketi olan Kaşmir'e ait bir eserle karşılaşmış olmamız çok mümkündür.

Aynı şekilde, Çin ve Hind tarihleri gibi Frenklerin yani Avrupalıların tarihi de müslüman ortaçağ tarihinde kendisine mahsus bir yer işgal eder. Bu kısım için de müellifimiz kaynak olarak o zamanın Avrupa'sında salâhiyettar sayılan tarih eserini bulmak için uğraştı. XIII. yüzyılın ikinci yarısında Dominikan Martinus Oppaviensis, yani Martin von Troppau (ö. 1278) tarafından yazılmış olan «Dünya Tarihi»ni seçti. Tarihi kıymeti bakımından bir Vicentüs de Beauvais bir Leo da Orvieto ve Bernardo Guidonis'in standard eserlerinin çok gerilerinde kalan bu eser, bütün hristiyan Ortaçağ dünyasında görülmemiş bir rağbet ve büyük bir ün kazanmıştı. Bu eser, müellifini papanın mabeyinciliğine getirdiği ve böylece bilhassa tasviye edilmesi mümkün olduğu için değil, halkın anlayacağı bir üslûpta yazıldığı ve Ortaçağ'ın bütün efsanelerini içine aldığı için maruf olmuştur. Bu gerçekler

Martin kroniğinin hemen hemen bütün Avrupa dillerine tercüme edilmesine ve hatta islâm tarihçiliğine dahi girmesine sebep oldu.

Frenk tarihi'nin esas kaynağının Martin von Troppau'nun kroniği olduğunu tesbit etmek, benim için uzun çalışmalardan sonra mümkün oldu. Reşidüddin'in bu malûmatı nereden aldığı hiç bir şekilde belirtilmemiştir. Gerçi Tebriz sarayının papalıkla iyi münasebetleri olduğu bilinmektedir ve buna göre ilk önce Roma kaynakları hatıra gelir. Bu şekilde papalık tarihi için, resmî papalık kroniği olan "Liber pontificalis" düşünülebilirdi. Fakat imparatorların tarihi için bu eser kifayetsizdir. Bundan başka Frenk Tarihi bir çok efsanevî hatlara sahiptir ki, bu da Jakohus a Voragine'nin "Legenda aurea" adlı eseri veya "Mirabilia urbis Romae" gibi Ortaçağın meşhur efsane kitaplarının kullanılmış olduğu fikrini verebilir. Yani bütün bu hususları kendinde toplayan bir eser bulmak icabediyordu. İş böyle olunca, nihayet Martin von Troppau'nun eseri bu karakterlere sahip bir eser olarak kendini göstermiştir.

Tabii ki, esas kaynak hakkında herhangi bir şüpheye meydan vermeksizin, bilhassa Suriye kaynaklarından, Bar Hebraeus'un "Chronicon Syriacum" ve "Chronicon ecclesiasticum" adlı iki eserinden çeşitli olaylar ve tarihler de "Frenk Tarihi" ne girmiştir.

Yalnız bir tek soru bugüne kadar açık kalmıştır; Martinus Oppavienensis'in tarihi doğrudan doğruya lâtineden farsçaya mı çevrilmiştir, yoksa bir Suriye veya Arap tercümesinden mi faydalanılmıştır. O veya bu şekilde bir tabire yol açacak çeşitli belirtiler vardır, fakat bir Suriye veya bir Arap tercümesi ortaya çıkmadan hiç bir kesin hükme varılamaz. Bunun yanısıra Tebriz'le Roma arasında o derece canlı münasebetlerin bulunduğu bir devirde farsça tercümenin ilk plânda gelmesinden yani eserin doğrudan doğruya farsçaya tercüme edildiğinden şüphe etmek bana biraz fazla müşkülpesentlik gibi geliyor.

Şimdi islâm topraklarında ortaya çıkan bu ilk Avrupa tarihinin muhtevasına dönelim. İçinde, bazı çağdaş olayların yanında eski Arap geleneklerinin de bulunduğu çok enterasan coğrafi-politik bir giriş kısmından sonra, asıl papalık ve İmparatorlar tarihi gelir, Petrus'dan I. Albrecht'e (1298-1303) kadar. Reşididdin Martin kroniğini son derece kısa ve öz bir şekilde vermektedir. En mühim hadiselerin yanısıra, son derece sistematik bir şekilde terkip olunan dinî ve dünyevî hükümlerinin

kronolojik cetvelini vermiş, fakat hiç bir yerde gerek şekil gerekse muhteva bakımından batılı örneğini inkâr etmez. Bu hadise de başlanğıçtan itibaren bana yol göstermiştir.

Martin'in yolundan giderek hiç de az sayıda olmayan Batı efsanelerini son derece kısaltılmış bir şekilde de olsa ihtiva etmesi, Reşidüddin'inin bu kitabın kuru fakat güvenilir şekilde yazılan papalar ve imparatorlar tarihi kısmını ilgi çekici bir hale getirmektedir. Enteresan olduğu için burada, Papa Cyriacus ve Köln şehrinden 10.000 bakireye, şeytanın yardımı ile papa olan II. Sylvester'in tövbe-kâr oluşuna, farelerin kurbanı olan Mainz'lı başpiskopos Hattoya ait efsaneleri müellifimizin tanıdığını belirtmek isterim. Fakat bu efsaneler, şimdiye kadar tesbit ettiğime göre, Şarkta hiç bir akis yapmamış sadece birer edebî vesika olarak kalmışlardır.

Buda'nın hayatı bir yana, indologlar ve din tarihçileri için bir çok enteresan yeni bilgiler ihtiva eden Hindistan tarihinin aksine, Frenk tarihi, Ortaçağ tarihçilerine bugüne kadarki bilgilerinin sınırını aşan hiç bir şey vermez. Onlar için bu eser batı bilginliğinin Müslüman Doğu dünyasındaki bir refleksinden başka bir şey değildir. Buna mukabil, oryantalistler ve kültür tarihçileri için, Moğol devrindeki Müslüman camiasının yüksek tabakasının, bilhassa İlhanlılar muhitinin coğrafya ve tarih bakımından ne geniş bir ufka sahip olduğunu gösteren inandırıcı ve kıymetli bir eserdir.

Gazan'ın ve Reşidüddin'in açık fikirliliklerinin ne derece az bir akis yaratmış olduğunu en iyi şekilde, Cihan tarihçiliğinin bu ilk adımdan öteye geçmeyişi göstermektedir. Reşidüddin'in eserinden çıkarılan bir hülâsayı bize miras bırakmış olan Banakatî'nin (müellifimizin çağdaşı ve çok takdir ettiği bir kimse) tarihi hariç, bundan sonraki devirde ancak mevcut olanın kopya edilmesiyle yetinilmiştir. Reşidüddin'in Cihân Tarihi'ni devam ettirmek için hiç bir denemeye girişilmemiştir.

Böylece 14. yüzyılın başında Hâfız-ı Âbrû, Şâhrux'un emriyle Cami'üt-Tevârih'in yeni fakat konu bakımından değiştirilmiş bir nüshasını çıkarttı ve daha sonra Reşidüddin'in eserini kendisinin iki büyük tarihî kompilasyonlarına ilâve etti. Burada bir kere daha Reşidüddin'in Cihân tarihi ile karşılaşırız. 15. yüzyılın sonunda ve 16. yüzyılın başındaki iki büyük acem tarihçisi olan Mîrxond ve Xondemîr'de ise Reşidüddin'in bu eserini boş yere ararız. Onların eserleri sadece Müslü-

luman Dünyasını içine alır. Müslüman gelenekleri tamamiyle ağır basar. Bundan sonraki yüzyıllarda Mîrxond ve Xondemîr acem dünyasının tek örnek tarihçileri olarak kabul edildikleri için, Reşîdüddîn'in bu emsalsiz eseri tamamen unutulmuştur. Ancak 19. ve 20. yüzyılın batılı ilim adamları onu unutulmuşluktan kurtarmışlardır.